

ASAR KOMPOZITSIYASIDA BADIY NUTQ FUNKSIYASI

Qayumova Muxtaramxon Murotovna

Farg'ona Davlat Universiteti, Lingvistika (ingliz tili)

2-kurs magistranti

Nurmatova Munis Mashraboyna

Farg'ona Davlat Universiteti, Ingliz tili kafedrası

katta o'qituvchisi

Аннотация: Mazkur maqolada badiiy asarning qurilishida badiiy nutqning o'rni va vazifasi masalasi bo'yicha nazariy qarashlar tahlil qilingan. Jahon va o'zbek adabiyotshunosligida mazkur masala bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan olimlarning fikrlari o'rganilgan. Shuningdek, sarguzasht asarlardagi badiiy nutqning ahamiyatiga e'tibor qaratilgan.

Калит so'zlar: badiiy nutq, kompozitsiya, uslub, muallif nutqi, qahramon nutqi, o'zganing nutqi, monolog, polilog, dialog, sarguzasht asar.

Annotation: This article analyzes theoretical views on the role and function of artistic speech in the construction of an artistic work. The opinions of scientists who have conducted extensive research on this issue around the world and Uzbek literary studies have been studied. Also, attention is paid to the importance of artistic speech in adventure works.

Key words: artistic speech, composition, style, author's speech, hero's speech, other's speech, monologue, polylogue, dialogue, and adventure work.

Badiiy nutqning asardagi funksiyasi bo'yicha bir qator tadqiqotlar qilingan. O'zbek adabiyotshunosligida mazkur yo'nalishda jiddiy izlanish olib borgan olim filologiya fanlari doktori, professor Yo'ldoshxo'ja Solijonovdir. Yo'ldoshxo'ja Solijonov "Nutq va uslub" nomli monografiyasida badiiy nutqning bir nechta ko'rinishlarini tahlil qiladi. Jumladan, muallif nutqi, dialog, polilog kabilar badiiy asarning nutq shakllari sifatida talqin etiladi. Yo'ldoshxo'ja Solijonov muallif nutqining 3 ko'rinishini asoslaydi:

1. Bevosita muallif nutqi;
2. Bilvosita muallif nutqi;
3. O'zganing nutqi¹.

Bevosita muallif nutqi sof muallif bayoni bo'lib, barcha asarlarda mavjud bo'ladi. Bevosita muallif nutqi qahramon ruhiyati, asar g'oyasini ochib berishda muhim ro'l o'ynaydi.

¹ Solijonov Y. Nutq va uslub. Monografiya. "Cho'lpon". T.: 2022. B.11

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, bevosita muallif nutqi sarguzasht asarlarda deyarli qo'llanilmaydi. Chunki sarguzasht asarlarda bevosita muallif nutqidan ko'ra bilvosita muallif nutqining ta'sir kuchi ko'proq bo'ladi.

Bevosita muallif nutqida yozuvchi o'z munosabatlarini bildiradi, qahramon haqidagi voqealarni bayon beradi. Bu jarayon kitobxon uchun biroz zerikarli taassurot qoldiradi. Sarguzasht asarlarda bilvosita muallif nutqidan foydalanishda esa sirlilik, qiziquvchanlik ortadi. Inson psixologiyasiga ko'ra biror qiziqarli voqeani o'zganidan eshitgandan ko'ra, shu voqealarni boshidan o'tkazgan odam hikoya qilib berishi kitobxon uchun qiziqarlidir:

“Uning bu kitobi butun dunyoga mashhur bo'lib ketdi.

Lekin shunisi ham borki, bosilib chiqishi bilan g'oyat katta muvafaqqiyat qozongan bo'lsa-da, oradan ko'p o'tmay o'z shuhratini yo'qotgan va kitobxonlar unutib yuborgan kitoblar ozmuncha tmas! Biroq Robinzon haqidagi kitob hali yashayapti. Bu kitobni ota-bobolar qanday hayajon bilan o'qigan bo'lsa, nabiralar ham xuddi shunday hayajon bilan o'qiydi”².

Sarguzasht asarlarda, ko'pincha, bilvosita muallif nutqidan foydalaniladi. Chunki bilvosita muallif nutqida voqealar qahramon tilidan hikoya qilinadi. Bu asarning realligini oshirishga xizmat qiladi. Kutilmagan, qiziq voqealarni ko'rgan odamning o'zidan eshitish kitobxonga ta'sirli bo'ladi, albatta.

Badiiy asar tiliga munosabat, uni badiiy-uslubiy jihatdan o'rganish uzoq tarixga ega. Biroq unga jiddiy e'tibor XX asrning 30-yillarida ancha kuchaydi. Jahon va rus adabiyotshinosligida, keyinroq o'zbek adabiyotshunosligida bajarilgan ko'pgina tadqiqotlar buni tasdiqlaydi. Akademik V.Vinogradov: “Badiiy adabiyot tilini tadqiq qilish tilshunoslik va adabiyotshunoslikka yaqin, biroq ularning har ikkisidan ajralib turuvchi maxsus filologik fanning tekshirish ob'yekti bo'lishi lozim”,-deb ta'kidlaydi.³

Shubhasiz, badiiy asarda kompozitsiya u yoki bu ijodiy ishning ketma-ketligini, mantiqiy davomiyligini tartibga keltiruvchi asosiy belgilardan biridir. Kompozitsiya lotin tilidan olingan bo'lib, compositio ijod, asar degan ma'noga ega. Kompozitsia har qanday badiiy asarning asosiy qismlaridan biri bo'lib, ijod mahsuliga yagona birlik va umumiylikni taqdim etadi, uning elementlarini bir-biriga mos kelishini ta'minlaydi. Badiiy klassik adabiyotda eng ko'p tarqalgan kompozitsion tur bu rivojlanish (oshib borish, o'sish) kompozitsiasi hisoblanadi, u bir nechta murakkab jarayonlarni o'z ichiga oladigan komponentlardan iboratdir.

Badiiy nutq muallif nutqi, personajlar nutqi va hikoyachi bayonidan iborat matndir. Muallif nutqi va personajlar nutqining o'zaro aloqadorligi badiiy nutq uslubiyatining markaziy muammolaridan biridir.

² Daniel Defo. Dengiz sayyohi Robinzon Kruzoning hayoti va ajoyib sarguzashtlari. “O'qituvchi” NMIU, 2018 y, B.5.

³ Виноградов В. О языке художественной литературы.-М.: Гостехиздат, 1957.-С.4

Badiiy asarda syujetning yaratilishini g'oyaviy mazmun boshqaradi, g'oyaviy mazmunning talabiga uyg'un holda xarakterlar namoyon bo'ladigan va hayot ziddiyatlarini umumlashtiradigan voqealar silsilasi kashf etiladi. Voqealar silsilasi o'z navbatida asar g'oyasini badiiylashtiradi, uni tiriltiradi.

Syujet obrazlarning o'zaro aloqalari, ular o'rtasidan qarama-qarshiliklar, simpatiyalar va antipatiyalar ekan, demak, u hayot ziddiyatlarini ham ixtiro qiladi, umumlashtiradi, kashf etadi. hayotiy ziddiyatlar asarga ifoda etilgan g'oyalar, tasvirlangan xarakterlar, kayfiyatlar kurashi tarzida ko'chadi va u konflikt deb yuritiladi.

Badiiy asar tili ko'plab o'xshatish va tasviriy vositalarga boy bo'ladi va his tuyg'uga to'la bo'ladi, ilmiy asar tili esa teskarisi. Unda aytilayotgan fikr jo'n, sodda, hech qanday odamni to'liqlantiradigan so'z tasviri ishlatilmaydi. Badiiy asar tilining asosiy maqsadi go'zallik qonuniyatlariga muvofiq dunyoni rivojlantirish, badiiy asar muallifining ham, o'quvchining ham estetik ehtiyojlarini qondirish, badiiy tasvirlar yordamida o'quvchiga estetik ta'sir ko'rsatishdir. Umuman badiiy adabiyot tilining xususiyatlari bir necha omillar bilan belgilanadi. U keng metafora bilan ajralib turadi, deyarli barcha darajadagi til birliklarining obrazlilik, barcha turdagi sinonimlardan foydalanish, polememiya, so'z boyligining turli uslublari kuzatiladi. Badiiy uslubda (boshqa funktsional uslublarni solishtirganda) so'zni idrok etish qonuniyatlari mavjud. So'zning ma'nosi ma'lum darajada muallifning maqsadga muvofiqligi, badiiy asarning janri va kompozitsion xususiyatlari bilan belgilanadi, birinchidan, ma'lum bir adabiy asar kontekstida lug'atlarda yozilmagan badiiy noaniqlikni qo'lga kiritishi mumkin, ikkinchidan, uni saqlab qoladi ushbu asarning mafkuraviy va estetik tizimi bilan bog'liqligi biz tomonidan chiroyli yoki chirkin, ulug'vor yoki poydevor, fojiali yoki kulgili deb baholanadi.⁴

Tilning ekspressiv vositalariga nutqning stilistik shakllari yoki shunchaki nutq figuralari kiradi: anafora, antitez, birlashmaslik, gradatsiya, inversiya, ko'p foydalanish, parallelizm, ritorik savol, ritorik murojaat, sukut, ellips, epifora. Badiiy ifoda vositalariga ritm (she'r va nasr), qofiya, intonatsiya kiradi.

Odatda, badiiy nutq uslubi uchun odatda va umumiy tomonidan ta'qib qilinadigan alohida va tasodifiy narsalarga e'tibor beriladi. Badiiy olam - bu "yangidan yaratilgan dunyo", tasvirlangan voqelik ma'lum darajada muallifning fantastikasi, demakdir nutqning badiiy uslubida asosiy rol subyektiv lahzani o'ynaydi. Atrofdagi barcha voqelik muallifning tasavvurida aks etadi. Ammo badiiy matnda biz nafaqat yozuvchining dunyosini, balki bu dunyodagi yozuvchini ham ko'ramiz: uning afzal ko'rganlari, tanqidlari, hayratlari, radlari va boshqalar. Badiiy

⁴ Yo'ldoshev B, Bobojonov F, Pardayev Z. Badiiy asar tili masalalari. Navoiy: Navoiy DPI nashri. 2001. B.7-11.

nutq uslubining hissiyotlilikgi va ekspressivligi, metaforik, mazmunli xilma-xilligi yozuvchining qo‘llagan badiiy mahoratiga ham bog‘liqdir.⁵

Badiiy uslub - bu asar yaratish uchun qurilish materialidir. Fikrni to‘g‘rni ifoda etish uchun kerakli so‘zlarni topib, syujet va qahramonlarni faqat muallifgina topishi mumkin. Faqatgina yozuvchi o‘quvchilarni o‘zi yaratgan maxsus olamga kirishga va qahramonlarga mehr uyg‘otishga qodir.

Shunday qilib, yuqoridagi fikrlarning o‘zi ham ko‘rsatib turibiki, badiiy asar tiliga munosabat, uni jiddiy o‘rganish yoki epistolyar texnikaning badiiy xususiyatlarini tahlil etish olimlarning doim e‘tiborida bo‘lgan. Chunki badiiy adabiyotni, uning til xususiyatlarini o‘rganmay turib asar g‘oyasi va mazmunini yaxlit holda chuqur idrok etish mumkin emas. Badiiy asar tilini o‘rganish va tahlil qilish rus va o‘zbek tilshunosligida, shu jumladan, jahon tilshunosligida qator tadqiqotlar amalga oshirilganligini ta’kidlash mumkin.

Адабиётлар рўйхати:

1. Solijonov Y. Nutq va uslub. Monografiya. “Cho‘lpon”. T.: 2022. B.11
2. Daniel Defo. Dengiz sayyohi Robinzon Kruzoning hayoti va ajoyib sarguzashtlari. “O‘qituvchi” NMIU, 2018 y, B.5.
3. Виноградов В. О языке художественной литературы.-М.: Гостехиздат, 1957.- С.4
4. Yo‘ldoshev B, Bobojonov F, Pardayev Z. Badiiy asar tili masalalari. Navoiy: Navoiy DPI nashri. 2001. B.7-11.
5. Yo‘ldoshev B, Bobojonov F, Pardayev Z. Badiiy asar tili masalalari. Navoiy: Navoiy DPI nashri. 2001. B.7-11
6. Axatova Kumushxon Qurbonali Qizi, Nurmatova Munis Mashrabovna, & Xolmatova Muhayyo Abduhalim Qizi (2022). INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA AKTUALLASHTIRUVCHI VOSITALAR. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 1 (12), 130-133.
7. Mashrabovna, N. M. (2022). MAIN TYPES OF LANGUAGE POLITENESS. *PEDAGOGS jurnali*, 20(2), 50-53.
8. Муротовна , Қ. М. ., & Машрабовна , Н. М. . (2022). Бадиий Нутқ Ва Бадиий Тасвир. *Miasto Przyszłości*, 28, 445–447.
9. Mashrabovna, N. M. (2022). NOVERBAL MULOQOTNI IFODALOVCHI VOSITALAR. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 10(11), 5-7.

⁵ Yo‘ldoshev B, Bobojonov F, Pardayev Z. Badiiy asar tili masalalari. Navoiy: Navoiy DPI nashri. 2001. B.7-11